

היררכיה ופוליטיקה:

הסיפור שאינו נגמר

זה היה מאבק כוחות קלאסי. ההבדל היחיד בינו לבין הדרמות הרגילות של חצרות המלכים, אולמות הפרלמנטים ומסדרונות הכוח היה העובדה שהוא התחולל בגן החיות בורחרס שבציד ההולנדית ארנהם, גיבוריו היו שימפנזים זכרים.

ספרו של פראנס דה-וואל 'פוליטיקה של שימפנזים'¹ על המחקר שעשה בגן החיות ההוא, נעשה קלאסיקה, ובצדק. האטיולוג הנודע מתאר שם כיצד זכר האלפא, ירואן, שהיה זמן מה בעל העוצמה השלטונית במתחם השימפנזים, נתקל באיום גובר והולך מצדו של טוען-לכתר צעיר, לואי. לואי לא היה חזק דיו להדיח את ירואן בכוחות עצמו, ולכן הוא הקים שותפות עם עוד טוען-לכתר צעיר, ניקי. לבסוף לואי הצליח וירואן הודח.

לואי הצטיין בתפקידו. הוא היה מיומן בהשכנת שלום בתוך הקבוצה. הוא עמד לצדם של החלשים, ועל כן הכול כיבדוהו. הנקבות הכירו בתכונות המנהיגות שלו והיו תמיד נכונות לטפל בו ולתת לו לשחק עם ילדיהן. לירואן לא היה מה להרוויח מההתכתשות עם לואי. הוא כבר היה זקן מכדי לשוב ולהיות לזכר

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

האלפא. אף על פי כן, הוא החליט לכרות ברית עם ניקי הצעיר. לילה אחד הם תפסו את לואי לא מוכן והרגו אותו. זכר האלפא המורד נקם את נקמתו.

בקוראי את הסיפור הזה חשבתי על הסיפור על הלל הזקן בפרקי אבות (ב, ו): אף הוא ראה גלגולת אחת שצפה על פני המים. אמר לה, על דאטפת אטפון וסוף מטיפין יטפון" (הרגוך על שום שהרגת, וסוף הורגך שיהרגום). מאבקי הכוח בין הקופים היו כה דומים לאלה שבין אנשים, שב-1995 כלל יו"ר בית הנבחרים האמריקני דאז, ניוט גינגריץ', את ספרו של דה-וואל ברשימת עשרים וחמישה הספרים המומלצים שהפיץ בין חברי הקונגרס הצעירים ממפלגתו הרפובליקנית.

קורח היה בוגר האסכולה הפוליטית המקיאוויליסטית הזו. הוא הבין את שלושת חוקי היסוד. ראשית, היה פופוליסט. פרוט על מיתרי הנרגנות של הציבור, וגרום לאנשים לחשוב שאתה עומד לצדם נגד המנהיג הנוכחי. "רב לכם!", הוא אומר למשה ולאחריו. "כי כל העדה כלם קדשים, ובתוכם ה' - ומדוע תתנשאו על קהל ה'?" (במדבר טז, ג).

שנית, אסוף שותפים. קורח עצמו היה לוי. טינתו הייתה על כך שמשה מינה לכוהן גדול את אחיו אהרן. כנראה חשב שהיות שהוא בן דודו של משה - בנו של יצחק, אחיו של עמרם אבי משה ואהרן - משרה זו מגיעה לו; אין זה הוגן ששתי משרות המנהיגות ניתנות לבני משפחה אחת בשבט.

קורח לא יכול היה לצפות למצוא תמיכה רבה בתוך שבטו שלו. לשאר הלויים לא היה דבר להרוויח מהדחת אהרן. על כן

מצא שותפים מקרב שתי קבוצות חוץ: דתן ואבירם בני שבט ראובן, ו"חֲמִשִּׁים וּמֵאָתַיִם נְשִׂאֵי עֵדָה קְרָאִי מוֹעֵד אֲנָשֵׁי שֵׁם" (שם, ב). שבט ראובן הרגיש שמנהיגותם של משה ואהרן בני לוי היא נישול של שבט המנהיגים הטבעיים, צאצאיו של בכור בני יעקב. לפי אבן-עזרא, מאתיים וחמישים "נשיאי עדה" היו אף הם בכורים בבתי-האב שלהם, והם כעסו על שבעקבות חטא העגל עבודת הקודש נשללה מהבכורים וניתנה ללוויים.

המרד נועד לכישלון מפני שטינותיהם של שותפי קורח נבעו מסיבות שונות ולא היה אפשר לממש את השאיפות של כולם. אך ניגוד אינטרסים שכזה לעולם אינו מפריע לבריתות בלתי-קדושות. אנשים ממורמרים נותנים את לבם יותר להשתוקקות להדיח את המנהיג המכהן, ופחות להכנת תכניות פעולה קונסטרוקטיביות משל עצמם. "השנאה מקלקלת את השורה", אמרו חז"ל.² גאוה פצועה, ההרגשה שהכבוד צריך היה להינתן לי ולא לו, הובילה למעשי הרס והרס-עצמי כל ימי היות האדם על האדמה.

והחוק השלישי: זהה רגע של פגיעות אצל המנהיג שאתה רוצה להדיח. הרמב"ן מציין שמחלוקת קורח התקיימה מיד לאחר חטא המרגלים ומתן העונש לבני הדור ההוא לנדרוד במדבר ארבעים שנה ולמות לפני הכניסה לארץ. עד אז, גם כאשר בני ישראל התאוננו מרה, עדיין הרגישו שהם נעים לקראת היעד, ועל כן לא הייתה הזדמנות ריאלית להתסיס אותם לכדי מרד. רק עתה, משהבינו שלא יעברו את הירדן, היה מרד כזה אפשרי. העם הרגיש שאין לו מה להפסיד.

ההשוואה בין הפוליטיקה האנושית לזו השימפנזית איננה בדיחה. יש לה שורשים יהודיים רבי דורות. ספר הזוהר ראה באדם

תערוכת של שני יסודות, הנפש הבהמית והנפש האלוקית. האדם אינו רוח חסרת גוף. יש לנו יצרים גשמיים, והם מקודדים בגנים שלנו. המדענים מדברים כיום על שלוש מערכות במוח שלנו: המוח "הזוחלי", המפיק את רוב התגובות האינסטינקטיביות של "הילחם-או-ברח"; המוח "הקופי", המתמחה ביחסים חברתיים, ברגשות וברגישות להיררכיה; והמוח הייחודי לאדם, קליפת המוח הקדם-מצחית, שהיא אטית, מהורהרת ומסוגלת לחשיבה על תוצאות אפשריות של מהלכי פעולה חלופיים. תפיסה זו מאשרת את מה שחכמים יהודים ואחרים, ביניהם אפלטון ואריסטו, ידעו כבר מזמן. המתח בין המערכות האלו ויחסי הגומלין ביניהן הוא זירת ההתרחשות של דרמת החופש האנושי.

בספרו החדש, שהופיע אך זה עתה, מציין פראנס דה-וואל כי "בקרב שימפנזים, ההיררכיה קודמת לכול". הנקבות מקבלות אותה כפי שהיא, ואינן מתקוטטות בגללה. אולם בקרב הזכרים "עמדות הכוח נתונות תמיד לאפשרות השתלטות". על הכוח "צריך להילחם, ויש לשמור עליו בקנאות מפני טוענים לכתר". השימפנזים הזכרים הם "מקיאווליסטים תככנים וחטטנים".³ השאלה היא: גם אנחנו?

אין זו שאלה פשוטה. אם האנושות חפצה להאריך ימים, זו אולי השאלה החשובה מכולן. האנתרופולוגים מסכימים ברובם שבני האדם הקדמונים, הלקטים-צידים, היו בדרך כלל שוויוניים. לכל אחד היה תפקיד משלו בקבוצה. משימותיהם העיקריות היו להישאר בחיים, למצוא אוכל ולחמוק מטורפים. לא היה עושר לצבור. רק התפתחות החקלאות, הערים והסחר הולידה את ההיררכיה בחברות האנושיות. בדרך כלל היו בחברה מנהיג אבסולוטי, מעמד שליט משכיל, והמונים ששימשו כוח עבודה

בתוכניות בנייה מונומנטליות ובשר חרבות בצבא האימפריאלי. היהדות באה לעולם כמחאה נגד המבנים הללו.

רואים זאת כבר בפרק הראשון בתורה, הקובע שאלוהים ברא את האדם בצלמו וכדמותו – כלומר כולנו, באותה מידה, השתקפויות של האלוהי. למה, שאלו חז"ל, נברא האדם יחיד? אחת התשובות שהם נותנים היא "שלא יאמר אדם לחברו אבא גדול מאביך".⁴ משהו מן השוויוניות הזו מהדהד בדברי משה ליהושע, "מי יתן כל עם ה' נביאים, כי יתן ה' את רוחו עליהם" (במדבר יא, כט).

ובכל זאת, כמו עוד רבים מן האידיאלים של התורה – ביניהן הצמחונות, ביטול העבדות וביטול הפוליגמיה – גם אל השוויוניות היא אינה מצפה שהאדם יגיע בן לילה. מאות שנים נדרשו לבני האדם להתקדם בכיוון הזה, מאות וגם אלפים, ובמובנים רבים עד היום לא הגענו ליעד.

בחברה הישראלית של ימי המקרא היו שתי מערכות היררכיות: המלוכה והכהונה. שתיהן נוצרו לאחר משבר: המלוכה לאחר כישלון שיטת המשטר של השופטים, והכהונה (ובכלל זה גם כהונתם-בקודש של כל בני לוי) בעקבות חטא העגל. ושתיהן הובילו באורח בלתי-נמנע למתיחות ולפילוג.

ישראל הקדומה שרדה כממלכה מאוחדת רק בימי מלכותם של שלושה מלכים, ואז התפצלה.⁵ הכהונה הייתה בימי בית שני מקור מרכזי למתיחות ולפלגנות, וקו השבר בין הצדוקים והבייתוסים לבין הפרושים תאם במידה רבה לקו השסע בין

הכהנים לבין החכמים והמוני העם. סיפור קורח מסביר מדוע. אם יש היררכיה, יש גם תחרות מי יהיה זכר האלפא.

האם ההיררכיה היא מאפיין הכרחי של כל התרבויות המתקדמות? הרמב"ם סבר כנראה שכן. לדידו, המלוכה היא מוסד חיובי, ולא רק התפשרות עם דרישות ההמון. אברבנאל, לעומת זאת, סבר כנראה שלא. יש בכתביו התבטאויות המציגות אותו כאנרכיסט אוטופי שהאמין שבעולם אידיאלי איש אינו מושל באיש. רק האל ריבון על כולם.

אם נחבר יחדיו את סיפור קורח ואת גרסת השימפנוים של פראנס דה-וואל לסדרה 'בית הקלפים', מסקנתנו תהיה כאמור שהיררכיה היא מתכון בטוח למאבקי כוח. התוצאה היא מה שתומס הופס תיאר בספרו 'לוויתן' כ"תשוקה מתמדת וחסרת מרגוע להשגת כוח אחר כוח, שאינה פוסקת אלא במוות".⁶

מן הסיבה הזו העדיפו חז"ל, כשדיברו על שלושת הכתרים, כתר מלוכה, כתר כהונה וכתר תורה, להתמקד באחרון, שאינו היררכי ואינו שמור למיוחסים אלא הוא פתוח לכל מי שצמאה נפשו. חז"ל הורונו כי לימוד התורה מרבה לא עימותים אלא חוכמה;⁷ וכי כאשר חכמי ישראל חלוקים זה על זה מתוך לימוד תורה לשמה יוצאת בת קול ואומרת "אלו ואלו דברים אלוקים חיים".⁸

סיפור קורח חוזר ומתרחש בכל דור ודור. התרופה לכך היא השתקעות יומיומית בעולם החלופי, עולם לימוד התורה: עולם

היררכיה ופוליטיקה: הסיפור שאינו נגמר

המבקש לא את הכוח אלא את האמת, והנותן משקל שווה לכל קול בשיחתו הקדושה.

1. Frans de Waal, *Chimpanzee Politics*, London, Cape, 1982.
2. בראשית רבה נה, ח.
3. Frans de Waal, *Are we smart enough to know how smart animals are?* New York, Norton, 2016, 168.
4. משנה, סנהדרין ד, ה.
5. קשה שלא לחשוב כאן בשבוע זה על "הממלכה המאוחדת" של ימינו, בריטניה, שנראית לפתע מאוחדת הרבה פחות.
6. תומס הובס, לויטן, מאנגלית: אהרן אמיר, ירושלים: שלם, תש"ע, פרק יא: על ההברל בחליכות, עמ' 68.
7. תלמוד בבלי, בבא בתרא כא ע"א.
8. תלמוד בבלי, עירובין יג ע"ב; גיטין ו ע"ב.